

Zielony Pierścień Warszawy jako obszar rozwoju turystyki militarnej

Dariusz Pszenny, Emilia Janeczko

Abstrakt. Turystyka militarna cieszy się nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie coraz większą popularnością. Wiele obiektów związanych z różnymi wydarzeniami wojennymi znajduje się na terenach leśnych. Zarówno sama Warszawa, jak i przylegające do niej lasy, były świadkiem wielu wydarzeń historycznych. Do dzisiejszego dnia w lasach okalających stolicę, wchodzących w zakres Zielonego Pierścienia Warszawy, zachowały się liczne pamiątki tych zajęć, między innymi bunkry, mogiły żołnierzy, czy pomniki. W artykule ukazano możliwości rozwoju turystyki militarnej w lasach należących do nadleśnictw: Celestynów, Chojnów, Drewnica, Jabłonna oraz lasach należących do Kampinoskiego Parku Narodowego. Celem badań była szczegółowa inwentaryzacja i ocena stanu zachowania obiektów militarnych wraz z analizą ich przystosowania dla celów turystyczno-rekreacyjnych. Badania związane z ustaleniem możliwości adaptacji tych obiektów dla potrzeb turystyki militarnej prowadzono wśród pracowników wymienionych nadleśnictw i parku narodowego zajmujących się rozwojem turystyki w lasach. Uzyskane wyniki wskazują pożądane kierunki promocji obiektów militarnych zlokalizowanych w obrębie Zielonego Pierścienia Warszawy.

Słowa kluczowe: turystyka militarna, pamięć narodowa, rekreacyjne zagospodarowanie lasu

Abstract. The Green Ring of Warsaw as the area of military tourism development. Military tourism is very popular not only in Poland but throughout Europe. Many of the objects associated with the various events of wars are located in forest areas. In Warsaw, as well as in the capital surroundings, many historical events took place. To this day, in the forests called „the Green Ring of Warsaw”, there are numerous souvenirs of these events, including bunkers, the graves of soldiers or monuments. This paper presents the possible directions of military tourism development in the forests belonging to forest districts: Celestynów, Chojnów, Drewnica, Jabłonna and to the Kampinoski National Park. The aim of the study was a detailed inventory and assessment of the conservation status of military facilities together with an analysis of their suitability for the tourism and recreation purposes. Research related to determining the possibility of adapting these facilities for military tourism were conducted among employees of the forest districts and National Park, who are engaged in the development of forest tourism. The results indicate the best directions of forest military objects promotion.

Keywords: military tourism, national memory, recreational forest management

Wstęp

Turystyka militarna, jak również historyczna jest specyficzną odmianą turystyki kulturowej, przyciągającą tylko ściśle określonych odbiorców, na ogół nie przypadkowo wizytujących tego typu obiekty. Wśród powodów uprawiania militarnej turystyki kulturowej można wymienić m.in. ogólne zainteresowanie historią, której bardzo istotnym elementem są konflikty zbrojne, własne doświadczenia, związane np. z odbywaniem służby wojskowej w miejscu będącym obecnie atrakcją turystyczną, zainteresowanie wojskiem i uzbrojeniem, ogólne zainteresowanie techniką oraz zainteresowanie odtwórstwem historycznym w jego aspekcie militarnym itp. (Kupiec, Dusza 2012). Do militarnych obiektów, stanowiących atrakcje turystyczne zalicza się: budowle obronne, pola bitew, muzea wojskowe lub inne muzea gromadzące większe zbiory militarne, pomniki upamiętniające wydarzenia historyczne, miejsca związane z wybitnymi dowódcami wojskowymi, mogiły i cmentarze poległych żołnierzy oraz imprezy o tematyce militarnej (Lawin, Stasiak 2009). Wszystkie tego typu obiekty można dziś znaleźć również na terenach leśnych. Głównie dlatego że, jak zauważa Różycki (2014), poczynając od pierwszych Słowian, dla których lasy były bazą operacyjną i głównym elementem strategii obrony, przez powstania narodowe w Polsce, zwłaszcza powstanie styczniowe, do działań Armii Krajowej i Żołnierzy Wyklętych las był naturalnym sprzymierzeńcem słabszych, osłoną i schronieniem dla broniących oraz naturalną przeszkodą dla najeźdźcy. W niniejszym artykule „obiekty militarne” rozumiane są jako obiekty nawiązujące do wydarzeń historycznych związanych z wojskowością i prowadzonych działań militarnych, które miały miejsce nie później, niż w 1950 roku.

Szczególną pozycję w działaniach wojennych, które toczyły się na przestrzeni dziejów w Polsce, miały lasy okalające Warszawę – stolicę Polski. Lasy te wchodzą w zakres tzw. Zielonego Pierścienia Warszawy (ZPW). Administracyjnie podlegają one Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Warszawie i wchodzą w skład Nadleśnictw: Celestynów, Chojnów, Drewnica, Jabłonna. W ZPW mieszczą się również lasy Kampinoskiego Parku Narodowego. Wiele z obiektów związanych z działaniami militarnymi prowadzonymi na tym terenie wciąż pozostaje mało znanych lub w ogóle nieznanymi społeczeństwu. Celem badań była szczegółowa inwentaryzacja i ocena stanu zachowania obiektów militarnych znajdujących się w obrębie ZPW wraz z analizą ich przystosowania dla celów turystyczno-rekreacyjnych.

Material i metody

Inwentaryzację obiektów militarnych na terenach leśnych ZPW prowadzono na podstawie szczegółowych wywiadów z leśniczymi oraz aktualnych planów urzędniowych, jak również badań terenowych. Przedmiotem inwentaryzacji były obiekty znajdujące się wyłącznie na terenie zarządzanym przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Obiekty zlokalizowane na terenach lasów prywatnych, lub dzierzawionych przez wojsko, z racji ograniczonej dostępności zostały wyłączone z inwentaryzacji, podobnie jak obiekty położone w Kampinoskim Parku Narodowym, nieudostępnione turystycznie, poza wytyczonymi szlakami turystycznymi, czy ścieżkami edukacyjnymi. Badania terenowe polegały na określeniu szczegółowej lokalizacji obiektów poprzez pomiar współrzędnych GPS, sporządzeniu dokumentacji fotograficznej i ustaleniu momentu powstania obiektu, jego stanu zachowania i rozpoznaniu oznak zainteresowania ludzi. Współrzędne GPS badanych obiektów określano za pomocą aplikacji „GPS coordinates” zainstalowanej na telefonie komórkowym. Wyniki pomiarów zapisywano przy dokładności nie mniejszej niż 12 me-

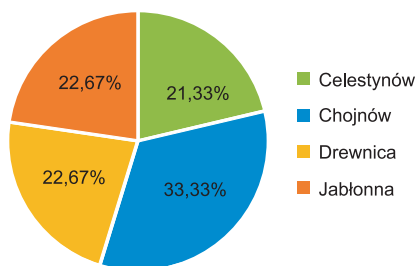
trów. Dokumentację fotograficzną sporządzono za pomocą aparatu fotograficznego marki NIKON D3000 wyposażonego w obiektyw AF-SDX NIKKOR 18-55 mm. W ocenie (trójstopniowej) stanu zachowania obiektu brano pod uwagę ogólną czytelność obiektu w terenie oraz występowanie uszkodzeń i ubytków. Szczegółowe zasady tej oceny przedstawiono w tab. 1.

Tab. 1. Skala stanu zachowania inwentaryzowanych obiektów
Table 1. The condition of the tested objects

Stopień zachowania	Opis
3	Obiekt w stanie dobrym. Obiekt jest po niedawnej renowacji, lub nie nosi oznak deprecjacji związanej z upływem czasu. Nie występują uszkodzenia (pęknięcia, ukruszenia, odpryski). Napisy (jeśli występują) w pełni czytelne. Forma obiektu czytelna.
2	Obiekt w stanie umiarkowanie dobrym. Występują niewielkie uszkodzenia (pęknięcia, ukruszenia, odpryski). Napisy (jeśli występują) mogą sprawiać niewielkie trudności w odczytaniu. Forma obiektu czytelna.
1	Obiekt w stanie złym. Na obiekcie występują wyraźne uszkodzenia (pęknięcia, ukruszenia). Odczytanie napisów (jeśli występują) sprawia trudność, lub jest niemożliwe. Forma obiektu mało czytelna.

Wyniki

Łącznie w obrębie Zielonego Pierścienia Warszawy znajdują się 184 obiekty militarne. Z informacji uzyskanych w dyrekcji Kampinoskiego Parku Narodowego wynika, że na terenie Parku lub w jego otulinie zlokalizowanych jest 109 obiektów militarnych. W tym udostępnionych dla celów turystyczno-edukacyjnych są 32 obiekty, co stanowi około 30% wszystkich obiektów w granicach KPN. Z kolei w lasach Nadleśnictw Celestynów, Chojnów, Drewnica i Jabłonna znajduje się 75 obiektów, przy tym najwięcej z nich (25 obiektów) występuje na terenie administracyjnie podlegającym Nadleśnictwu Chojnów – ryc. 1.

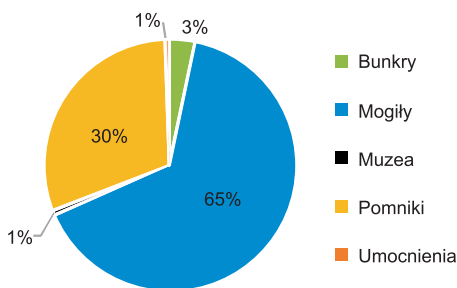
Ryc. 1. Udział procentowy inwentaryzowanych obiektów w poszczególnych nadleśnictwach (opracowanie własne)

Fig. 1. The percentage of inventoried objects in various forest districts (own work)

Zdecydowana większość (88,6%) spośród wszystkich obiektów militarnych ZPW powstała w czasie II Wojny Światowej lub nawiązuje do tego okresu (pomniki, głązy pamiątkowe). Wśród obiektów znajdujących się w KPN do wydarzeń II wojny Światowej nawiązuje 103

obiektów, co stanowi 94,5% wszystkich obiektów na terenie KPN. Pozostałych pięć obiektów (5% wszystkich pamiątek militarnych na terenie KPN) związanych jest z okresem Powstania Styczniowego. Tylko jeden obiekt nawiązuje do innego okresu, mianowicie do wydarzeń związanych z odzyskaniem niepodległości po I Wojnie Światowej. W pozostałych analizowanych lasach również zdecydowana większość obiektów militarnych (60 obiektów) wykazuje związek z II Wojną Światową. Najwięcej tego typu obiektów (20 obiektów) występuje w obrębie Nadleśnictwa Chojnów. Najmniej (12 obiektów) wykazano na terenie Nadleśnictwa Drewnica. W lasach Nadleśnictwa Jabłonna ilość obiektów, których powstanie wiąże się z okresem II Wojny Światowej wynosi 15, podczas gdy w lasach Nadleśnictwa Celestynów jest ich 13.

Wśród obiektów militarnych ZPW dominują (65%) mogiły żołnierskie, powstańcze lub groby pomordowanej ludności cywilnej, których łącznie wykazano 120. Drugą najliczniejszą grupą obiektów były pomniki i miejsca pamięci (30%), których łącznie udokumentowano 56. W wyniku inwentaryzacji ustalono również położenie sześciu bunkrów, jednej pozostałości po umocnieniach, oraz jednego muzeum – ryc. 2.

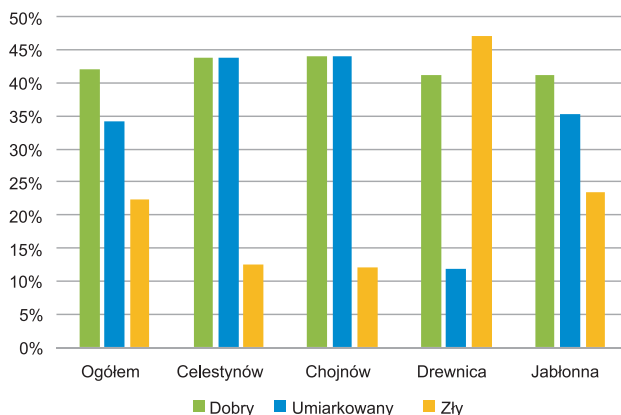

Ryc. 2. Udział zinwentaryzowanych obiektów na badanym terenie (opracowanie własne)

Fig. 2. The percentage of registered objects in the site

W zasięgu KPN i jego otuliny największą grupę obiektów militarnych stanowią mogiły (79 obiektów). Zdecydowanie mniej jest pomników (29 obiektów). Ponadto na terenie KPN znajduje się muzeum. Z kolei w lasach zarządzanych przez PGL LP, wchodzących w skład Zielonego Pierścienia Warszawy najczęściej jest mogił (41 obiektów). Nieco mniej liczną grupę stanowią pomniki (27 obiektów). Na badanym terenie wykazano 6 bunkrów. Najmniej liczną grupą były umocnienia, których wykazano tylko 1.

Na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji ustalono, że 42,1% wszystkich obiektów militarnych ZPW cechuje się dobrym stanem zachowania. W stanie umiarkowanie dobrym znajduje się 34,2% obiektów, podczas gdy w stanie złym jest łącznie 22,4% wszystkich obiektów ZPW. Na terenie KPN, z uwagi na brak zgody dyrekcji na eksplorację obiektów i zakres prowadzonych prac badawczych, nie ustalono struktury procentowej stanu zachowania poszczególnych obiektów. W nadleśnictwach: Celestynów, Drewnica i Jabłonna liczba obiektów w bardzo dobrym bądź umiarkowanym stanie jest do siebie zbliżona – ryc. 3. W Nadleśnictwie Jabłonna zauważalna jest przewaga obiektów w dobrym stanie, nad tymi w stanie umiarkowanym, lub złym. Największy udział obiektów w stanie złym wykazano na terenie Nadleśnictwa Chojnów.

Ryc. 3. Stan zachowania badanych obiektów w lasach Zielonego Pierścienia Warszawy, zarządzanych przez PGL LP (opracowanie własne)

Fig. 3. The condition of the tested objects in the forest, managed by State Forests (own work)

Zdecydowana większość obiektów (87%) zinwentaryzowanych na terenie zarządzanym przez PGL LP jest udostępniona turystycznie. W przypadku KPN turyści i wycieczkownicy mogą zaznajomić się z zaledwie 30% obiektów. Na terenie KPN, jedynie w sąsiedztwie 32 obiektów przebiegają szlaki turystyczne rowerowe lub piesze, podczas gdy w przypadku terenu badanych nadleśnictw jest udostępnionych 65 obiektów. Spośród analizowanych nadleśnictw najwięcej obiektów militarnych udostępnionych turystycznie posiada Nadleśnictwo Chojnów (24 obiekty) – jest to 96% obiektów w obrębie nadleśnictwa. W Nadleśnictwie Celestynów udział tych obiektów wynosi 88%, podczas gdy w Nadleśnictwie Jabłonna – 82%. Najmniej udostępnionych turystycznie obiektów znajduje się na terenie Nadleśnictwa Drewnica – 76,5%. Stan ten wynika z faktu, że znaczny teren tego nadleśnictwa jest dzierżawiony przez Wojsko Polskie, i przez to niedostępny dla celów turystyczno-rekreacyjnych.

Biorąc pod uwagę oznaki zainteresowania społeczeństwa obiektami militarnymi ZPW stwierdzono, że aż 95% zinwentaryzowanych obiektów na terenie badanych nadleśnictw posiadało oznaki społecznego zainteresowania w postaci pozostawianych zniczy, kwiatów lub jest upamiętnionych w ramach różnych uroczystości.

Dyskusja

Turystyka militarna jest wciąż rozwijającą się gałęzią turystyki. Liczne źródła (Dobrzańska 2013, Cichorek i inni 2013; Godlewski 2013; Jędrzyśiak, Mikos von Rohrscheidt 2011; Poczta 2008; Kowalczyk 2003) wskazują, że jest to jedna z bardziej dynamicznie rozwijających się odmian turystyki w Europie. Szacuje się, że na terenie Polski jest około 20 tysięcy miejsc uświęconych krwią Polaków (Wieczorek 1970), ponadto według szacunków na terenie naszego kraju występuje około 16 tysięcy obiektów fortyfikacyjnych nawiązujących do różnorodnych okresów historycznych (Jędrzyśiak, Mikos von Rohrscheidt 2011). Z racji burzliwej historii naszej ojczyzny, na terenie Polski

można znaleźć obiekty fortyfikacji pozostawione przez europejskie mocarstwa takie jak Francja, Austria, Niemcy oraz Rosja (Molski 2003). Jest to bardzo dobry punkt wyjściowy, aby właściwie rozwinąć turystykę militarną, szczególnie że zainteresowanie nią wciąż wzrasta. W Komunikacie Komisji Europejskiej pt. „Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej” prognozuje się, że w najbliższych latach w Europie nastąpi znaczący wzrost turystyki związanej z dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym. Również w kraju problematyka wykorzystania obiektów militarnych dla celów turystyczno-rekreacyjnych i popularyzatorsko-edukacyjnych jest coraz częściej przedmiotem zainteresowania społecznego. Badany obszar odznacza się dużymi możliwościami rozwoju turystyki militarnej, szczególnie wobec faktu, iż zdecydowana większość obiektów pochodzi z okresu II Wojny Światowej. Jak dowodzą badania Janeczko, Heise (2013) tego typu obiekty wzbudzają obecnie największe zainteresowanie turystów. Uzyskane wyniki potwierdzają, że polskie lasy charakteryzuje duży potencjał możliwości rozwoju turystyki militarnej. Rezultaty badań wskazują, że spośród analizowanych obszarów leśnych, na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego występuje zdecydowanie mniejszy procentowy udział udostępnionych obiektów militarnych, niż w przypadku pozostałych nadleśnictw. Z pozoru taki stan rzeczy jest zastanawiający. Jednak możliwości udostępnienia turystyczno-rekreacyjnego wynikające z przepisów ustawy o ochronie przyrody (Dz.U 2004 nr. 92 poz. 880) są zupełnie inne w odniesieniu do obszarowych form ochrony przyrody, aniżeli lasów tzw. gospodarczych. Na terenie parków narodowych jakiegokolwiek przemieszczanie się dozwolone jest jedynie wyznaczonymi ścieżkami, co oznacza, że tereny poza korytarzami turystycznymi są niedostępne rekreacyjnie, a zatem poziom zainteresowania obiektami militarnymi w parku narodowym jest znacznie mniejszy niż poza jego granicami. Uzyskane wyniki wskazują jednoznacznie, że za promowaniem rozwoju turystyki militarnej przemawia fakt, iż zdecydowana większość inwentaryzowanych obiektów wykazywała oznaki społecznego zainteresowania. Polska jest ewenementem na skalę światową, jeżeli chodzi zarówno o ilość zachowanych fortyfikacji, jak i różnorodność okresów historycznych, do których nawiązują pozostałości militarne, można się nawet spotkać ze stwierdzeniem, iż Polska jest istnym skansenem sztuki fortyfikacyjnej (Dobrzańska 2013; Jędrzyak, Mikos von Rohrscheidt 2011). W tym miejscu warto zwrócić uwagę na znaczącą rolę turystyki militarnej w kształtowaniu właściwych postaw obywatelskich. Obecnie badane obiekty są otoczone opieką ze strony lokalnych szkół, harcerstwa i środowisk związanych głównie ze skrajną polską prawicą polityczną.

Wnioski

Przeprowadzone badania i uzyskane wyniki upoważniają do przyjęcia następujących wniosków:

1. Istnieje wyraźna, społeczna potrzeba upamiętnienia obiektów militarnych będących świadectwem burzliwej historii naszego kraju. Obiekty te są wartościowym elementem krajobrazu leśnego. Wyniki badań wskazują na niewystarczające wykorzystanie obiektów militarnych zarówno w edukacji przyrodniczo-leśnej jak i turystyce leśnej.
2. Obiekty znajdujące się na terenie nadleśnictw wchodzących w skład ZPW są zdecydowanie lepiej udostępnione, niż obiekty na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego.
3. Zdecydowana większość zinwentaryzowanych obiektów wykazywała oznaki społecznego zainteresowania, niezależnie od tego, czy były one udostępnione, co wskazuje na duże możliwości rozwoju turystyki militarnej na terenie Zielonego Pierścienia Warszawy.

Literatura

- Cichorek i inni. 2013. Militarna turystyka kulturowa na terenie południowej Wielkopolski. W: P. Kamiński, I. Dziubek (red.): Prolegomena do potencjału militarnej turystyki kulturowej w Polsce. Wydawnictwo Uczelniane PWSZ, Kalisz.
- Dobrzańska A. 2013. Muzeum techniki i uzbrojenia wojskowego w Kaliszu, jako element rozwoju militarnej turystyki kulturowej na terenie miasta i regionu [w:] P. Kamiński, I. Dziubek (red.): Prolegomena do potencjału militarnej turystyki kulturowej w Polsce. Wydawnictwo Uczelniane PWSZ, Kalisz.
- Godlewski P. 2013. Rozwój regionalnej turystyki militarnej (na przykładzie obiektów militarnych z okresu II Wojny Światowej w woj. Lubuskim. W: Handel Wewnętrzny: marketing, rynek, przedsiębiorstwo. A&Z, Warszawa.
- Janeczko E., Heise M. 2013. Możliwości rozwoju turystyki militarnej w lasach na przykładzie nadleśnictwa Wejherowo. Stud. i Mat. CEPL w Rogów, 37 (4): 137-143.
- Jędrusiak T., Mikos von Rohrscheidt A. 2011. Militarna turystyka kulturowa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kowalczyk A. 2009. Turystyka historyczno-militarna. Współczesne formy turystyki kulturowej T.1, AWF im. E. Piaseckiego w Poznaniu, s. 286-312.
- Kupiec M., Dusza E. 2012. Potencjał turystyczny obiektów związanych z dawną Pozycją Pomorską. Problemy Ekologii Krajobrazu. Rekreacja w krajobrazach o wysokim potencjale. Tom XXXIV: 149-155.
- Lawin M., Stasiak A. 2009. Obiekty historyczno-wojskowe. W: A. Stasiak (red.): Geografia turystyki Polski. Przewodnik do ćwiczeń krajoznawczych. PWE, Warszawa.
- Molski P. 2003. Zasoby poforteczne w Polsce jako potencjał turystyczny. W: Fortyfikacje jako atrakcje turystyczne. Wydawnictwo Mazurskie, Giżycko.
- Poczta J. 2008. Turystyka militarna jako przejaw nowej formy aktywności turystycznej w Polsce. W: Turystyka i rekreacja jako formy aktywności społecznej. Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania, Poznań.
- Różycki Ł. 2014. Lasy i gospodarka leśna w kulturze i dziedzictwie narodowym. Narodowy -Program Leśny Panel Ekspertów „Dziedzictwo” <http://www.npl.ibles.pl/obronne-funkcje-lasu-w-aspekcie-historycznym>.
- Wieczorek J. Wstęp [w:] Pomniki pamięci narodowej. Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Warszawa.
- Komunikat Komisji Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej KOM (2007) 621, Bruksela.
- Ustawa o ochronie przyrody Dz.U 2004 nr 92 poz.880 ze zm.
<http://www.polskaniezwykla.pl/>

Dariusz Pszenny, Emilia Janeczko

Katedra Użytkowania Lasu

Wydział Leśny SGGW

dariuszpszenny@gmail.com, emilka.janeczko@wl.sggw.pl